

ЎТМИШГА НАЗАР

3 ЖИЛД, 2 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 3, НОМЕР 2

LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 2

TOSHKENT-2020

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Мургазасва Раҳбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий Университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Жаҳон Тиллари Университети

"Ўтмишга назар" журнали тахририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет журнала "Взгляд в прошлое"
Editorial Board of the Look to the past

Кебадзе Мадонна

*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет (Грузия)*

Бурдиашвили Майя

*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет (Грузия)*

Кожакеева Ляззат Темировна

*тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика университети,
Қозоғистон Республикаси*

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич

*тарих фанлари доктори, профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий Университети*

Бобожонова Дилором Бобожонова

*тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон
Жаҳон Тиллари Университети*

Зияева Доно Хамидовна

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Аширов Адҳам Азимбаевич

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Агзамова Гулчехра Азизовна

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎЗР ФА Тарих институти*

Халикова Раҳбар Эргашевна

*тарих фанлари доктори, профессор, Тошкент
давлат техника университети*

Ишанходжаева Замира Райимовна

*тарих фанлари доктори, профессор в.б.,
Ўзбекистон Миллий Университети*

Кобзева Ольга Петровна

*тарих фанлари доктори, профессор в.б.,
Ўзбекистон Миллий университети*

Одилов Аброр Анварович

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Ерметов Аваз Абдуллаевич

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий Университети*

Саипова Камола Давляталиевна

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий Университети*

Джоробекова Айнура Эшимбековна

*тарих фанлари номзоди, профессор, Ташқи
ишлар вазирлиги қошидаги Дипломатия
академияси, Қозоғистон Республикаси*

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна

*тарих фанлари доктори, Тошкент Кимё -
Технология Институтида*

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

1.Бобожонова Дилором ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДА ФАШИЗМ УСТИДАН ҚОЗОНИЛГАН ФАЛАБАГА ЎЗБЕКИСТОН ХАЛҚИНИНГ ҚЎШГАН ҲИССАСИ.....	4
2.Ерметов Аваз ЎЗБЕКИСТОН ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИНИНГ КАДРЛАР БИЛАН ТАЪМИНЛАШИ ХУСУСИДА (1946-1980 ЙИЛЛАР).....	12
3.Азизов Тухтамиш ЭКОЛОГИК ХАВФСИЗЛИК: ЭКОЛОГИЯ СИЁСАТИНИНГ БАРҚАРОР ТАРАҚҚИЁТИГА ОИД АЙРИМ ИЛМИЙ МУЛОҲАЗАЛАР.....	20
4.Вахтиёрзода Ойдинhon O'ZBEKISTONDA GEOLOGIYA FANINING SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHI TARIXI (XX ASRNING 20-80-YILLARI).....	29
5.Илҳомов Зиёвутдин ХОРАЗМ ТАРИХНАВИСЛИК МАКТАБИ ВА ЎТАМИШ ҲОЖИНИНГ ОҒЗАКИ ТАРИХ ТАДҚИҚОТЛАРИ.....	39
6.Отамуротова Робияжон, Матяқубов Тойиржон AMIR TEMUR DAVLAT BOSHQARUVINING O'ZBEKISTONDA O'RGANILISHIGA MULOHAZALAR.....	47
7.Тошов Камолиддин ФАЛАБАГА ҚЎШИЛГАН МУНОСИБ ҲИССА.....	53
8.Темирова Машхура СОВЕТ ҲУКУМАТИ ДАВРИДА РАДИОНИНГ КОММУНИСТИК МАФКУРА ТАРҒИБОТИ ВОСИТАСИГА АЙЛАНТИРИЛИШИ.....	59
9.Хидиров Фозил ЯНГИЛАЁТГАН ЎЗБЕКИСТОН ИЖТИМОЙ-СИЁСИЙ ҲАЁТИДА ЁШЛАРГА ОИД ДАВЛАТ СИЁСАТИНИНГ УСТУВОР ВАЗИФАЛАРИ.....	72
10.Усманова Зулфия, Тишабаева Лола XX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЧОРАГИДА МАРФИЛОН ИПАКЧИЛИК САНОАТИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ.....	79
11.Тошбоев Фурқат, Хамраев Ғайрат ЎЗБЕКИСТОНДА АРХЕОЛОГИЯ ФАНИНИНГ РИВОЖИГА ДОИР (XX АСРНИНГ 20-30 ЙИЛЛАРИ МИСОЛИДА).....	85
12.Наимов Исмат АҲМАД ДОНИШНИНГ ҲАЁТИ ВА ФАОЛИЯТИ ХУСУСИДА.....	92

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Илҳомов Зиёвутдин

Тарих фанлари номзоди, доцент. Низомий номидаги Тошкент давлат педагогика университети, Тошкент, Ўзбекистон (tarix.kafedra@mail.ru)

ХОРАЗМ ТАРИХНАВИСЛИК МАКТАБИ ВА ЎТАМИШ ҲОЖИНИНГ ОҒЗАКИ ТАРИХ ТАДҚИҚОТЛАРИ

For citation: Ilkhomov Ziyovutdin. The khorezm scientific school of history and oral historical researches of Otamish Hodja. Look to the past. 2020, vol. 2, issue 3, pp.39-46

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-2-5>

АННОТАЦИЯ

Мақолада тарихчи Ўтамиш Хожининг "Чингизнома" асарининг ёзилиш хусусиятлари, муаллифнинг асарни ёзишдаги оғзаки тарих усулларида кенг фойдаланганлиги масалалари таҳлил этилади, мазкур манбадаги оғзаки тарих масалалари ва муаллифнинг ёндашувлари бугунги кунгача таҳлил этилмаган.

Калит сўзлари: тарихнавислик, тарихнавислик мактаби, тарихчилар, манбалар, оғзаки тарих, тадқиқотлар, усуллар.

Ильхомов Зийовутдин

Кандидат исторических наук, доцент. Ташкентский государственный педагогический университет имени Низами, Ташкент, Узбекистан (history.kafedra@mail.ru)

ХОРЕЗМСКАЯ ШКОЛА ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ И УСТНОГО ИЗУЧЕНИЯ ИСТОРИИ УТАМИШ ХОДЖА

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются особенности написания "Чингизнама" историком Ходжи, а также широкое использование автором устных историй при написании произведения. Проблемы устной истории в этом источнике и подходы автора до настоящего времени не анализировались.

Ключевые слова: школа истории, историография, историки, источники, устная история, исследования, методы.

Ilkhomov Ziyovutdin

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor. Tashkent State Pedagogical University named after Nizami, Tashkent, Uzbekistan (history.kafedra@mail.ru)

THE KHOREZM SCIENTIFIC SCHOOL OF HISTORY AND ORAL HISTORICAL RESEARCHES OF OTAMISH HODJA

ABSTRACT

The article analyzes the features of the historian Otamish Hodja's writing of Chingiznoma and the author's extensive use of oral histories in writing the work. The oral history issues in this source and the author's approaches have not been analyzed to date.

Index Terms: History, School of History, Historians, Sources, Oral History, Research, Methods.

1. Долзарблиги:

Марказий Осиё халқлари дунё халқлари орасида ўзининг бой ва қадимий тарихига эга халқлардан саналади. Бу халқларнинг тарихи ва унда содир бўлган барча жараёнлар шу халқларнинг вакиллари томонидан ёзиб қолдирилган турли мазмундаги минглаб манбаларда акс эттирилган. Айниқса, Ўрта Осиёнинг XIII асрдан бошлаб кейинги юз йилликлар давомидаги тарихи, давлатчилиги, иқтисоди, этник ва маданий-маънавий соҳалардаги жараёнларини ёритиб берувчи тарих асарлари ва уларнинг яратилиши, тарихнавислик хусусиятлари ўзига хос мактабларнинг шаклланишини таъминлаб берди. Қўқон тарихнавислик мактаби, Тошкент тарихнавислик мактаби, Бухоро хонлиги ва амирлиги даврида яратилган тарихий асарлар, Хоразм тарихнавислиги шулар жумласидандир. Хоразм тарихнавислик мактаби ҳақида сўз борганда шуни алоҳида таъкидлаш керакки, Абулғозининг бу борадаги ишлари алоҳида аҳамиятга эгадир. Абулғози ўзининг тарихий асарларини яратишда, тарихий жараёнларни ёритиш ва тавсиф этишда алоҳида ёндашувга, яъни замонавий тарихшунослик иборалари билан айтганда тарихийлик ва объективлик тамойилларига тўла амал қилди. Унинг ўзи таъкидлашича, "Эмди кўнглингизга келмасунким фақир тараф тутуб ёлғон айтқон бўлғайман ва ё ўзимни галат таъриф этқон бўлғайман"[1,Б.11-12]. Шарқ тарихнавислигида нафақат адабиёт, шеърият ва бошқа китобатчилик соҳаларида, балки тарих ва тарихнавислик соҳаларида ҳам тил омилига алоҳида эътибор қаратилган. Хусусан, тарихий асарлар муаллифи Абулғози ўз асарларини она тилида ёзаётганлигини таъкидлаб: - "... бу тарихни яхши ва ёмон барчалари билсин, деб турк тили билан айтдим. Бир калима чигатой, туркийдан, форсийдан ва арабийдан қўшмайман, равшан бўлсин деб, туркийни ҳам андоқ айтибманки беш яшар ўғлон тушунар", - деб ёзади [2,Б. 53-54]. Хоразм тарихнавислик мактаби доирасида кейинги асрларда ҳам бир қатор йирик тарихчилар томонидан ноёб манбалар яратилди. Тарихчи Қ.Мунировнинг таъбири билан айтганда, "Ўзбек тилида тарихий асарлар ёзиш анъанаси Ўрта Осиё хонликларида Хива хонлигида кенг кўламда давом эттирилди. Абулғозий бошлаган ишни XIX асрда атоқли ўзбек шоирлари ва машҳур тарихнавислари Шермуҳаммад Мунис ва Муҳаммад Ризо Огаҳий катта маҳорат билан давом эттирди" [3,Б.4]. Албатта, Шермуҳаммад Мунис, Муҳаммад Ризо Мироб Эрнийезбек ўғли Огаҳий, Муҳаммад Юсуф Баёнийлар томонидан яратилган асарлар ўзининг ёзилиш услуби, воқеаларнинг

тавсифига ёндашувлари, муаллифларнинг асарни ёзишдаги қарашлари каби жиҳатларига кўра Хоразм тарихнавислик мактабининг ноёб намуналаридан ҳисобланиш билан бирга Хива хонлиги тарихини ўрганишда ҳам муҳим манбалардир [4].

2. Методлар:

Мақолада замонавий тарих фанининг муҳим тадқиқот йўналишларидан бири бўлган оғзаки тарих масаласида сўз юритилади. Шу ўринда таъкидлаш керакки, оғзаки тарих тарих фанининг нисбатан янги илмий йўналиши бўлиб, XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб жадаллик билан ривожлана бошлади. Замонавий тарих фанида оғзаки тарихга бир қатор таърифлар берилди, хусусан, оғзаки тарих илмий фан саналиб, унинг ёрдамида (ёки тадқиқот доирасида) оғзаки ахборот олиш орқали алоҳида шахсларнинг ўтмиш ҳақидаги субъектив қарашлари қайд этилади. Яна бошқа тушунчага кўра, оғзаки тарих воқеалар ва жараёнларнинг иштирокчилари ёки гувоҳларининг оғзаки ахборотларининг мутахассислар томонидан илмий жиҳатдан умумлаштирилишидир. Учинчи бир таърифга кўра, оғзаки тарих бу - бўлиб ўтган воқеалар иштирокчиларининг шахсий хотиралари ва тажрибаларини ўтмиш ҳақидаги маълумотларни қайд этиш ва сақлаб қўйиш мақсадида ташкилий методик жиҳатдан амалга оширилган илмий фаолиятдир. Мақолада таҳлил этилаётган масала юзасидан бир қатор фикрлар ва таҳлиллар академик Б.Аҳмедов (B.Ahmedov, 2007), Фулом Карим (G'ulom Karim, 2009), Ш.Воҳидов (Sh.Vohidov, 2010), З.Илҳомов (Z.Ilhomov, 2018) ларнинг бир қатор асарлари ва мақолаларида кўрсатиб ўтилган.

3.Тадқиқот натижалари:

Хоразм тарихнавислик мактабига оид бир асар борки, бу асар ўз мазмунига кўра ва асарнинг ёзилиши хусусиятига кўра алоҳида тадқиқий ёндашувни талаб этади, бу асар Ўтамиш Ҳожининг "Тарихи Дўст султон" ёки "Чингизнома" асаридир.

Моваруннаҳрда ва Хуросонда ҳукмронлик қилган шайбонийлар сулолалари тарихи ҳақида Хоразмда ўзига хос тарихшунослик шаклланди. Тарихчи Ш.Воҳидовнинг кўрсатишича, "Ўрта Осиёда ҳукм сурган Шайбонийлар, уларнинг тарихи ва даврига атаб ёзилган тарихий асарлар Темур ва темурийлар даврига нисбатан анча кам етиб келган. Хоразмлик муаллиф томонидан туркий тилда Хивада яратилган Шайбонийлар даврига оид илк асарлардан бири "Чингизнома"дир"[5,Б.3]

XVI аср ўртасида Ўтамиш Хожи ибн мавлоно Муҳаммад Дўстий томонидан биографик йилнома асар яратилдики, бу асар "Тарихи Дўст султон" ёки "Чингизнома" номлари билан машҳур бўлган.[6,Б. 48-53]

Ўтамиш Ҳожининг асари Хоразм тарихнавислик мактабининг алоҳида ноёб намунаси ҳисобланади. Асарнинг ҳозирда маълум икки нусхаси мавжуд бўлиб, бири Тошкент нусхасидир. Тошкент нусхаси тўлиқ бўлмаган нусха ҳисобланади, шунга қарамасдан бу нусха асосида Қозоғистонда (2005), Японияда (2008), Туркияда (2009) ва Ўзбекистонда (2009) бир нечта нашрлар амалга оширилган. Иккинчи нусха эса тўлиқ нусха ҳисобланиб, Аҳмад Заки Валидийнинг шахсий кутубхонасида сақланган, ҳозирги вақтда бу нусха Туркияда хусусий тўпламлардан бирида сақланмоқда.[6,Б.50]

Ўтамиш Ҳожининг тўлиқ исми Ўтамиш Ҳожи ибн мавлоно Муҳаммад Дўстий бўлиб, XVI асрда яшаган. Хоразм шайбонийлари сарой тарихчиси. Хоразм тарихнавислик мактабига оид бўлган, 1550 йилда ёзиб тугалланган "Ўтамиш

Ҳожи тарихи" ("Тарихи Дўст Султон"[7], "Чингизнома"[8]) тарихий асарининг муаллифи.

Ўтамиш ҳожи Хива хони Элбарсхон саройида мирзалик қилган. У Хоразм ва Олтин Ўрданинг жанубий ҳудудларига - Каспий денгизи ва Қуйи Волга бўйларига кўп марта саёҳат қилган ва ўз тарихий асарини ёзиш учун материаллар тўплаган.[9.204]

"Ўтамиш Ҳожи тарихи" асари муаллифи Ўтамиш Ҳожи ибн мавлоно Муҳаммад Дўстий ҳаёти ва ижоди ҳақида сақланиб қолган маълумотлар кўп эмас, шунга қарамасдан, муаллифнинг ўз асарида келтирган маълумотлари асосида унинг бобоси XV асрнинг охирида шайбонийлардан бўлган Ёдгор Султон хизматида бўлган, ўзи эса Хоразмда ҳукм сурган шайбоний султонлар Элбарс Султон (1515-1525 йй) ва Эш Султон (1558 йилда ўлдирилган) лар хизматида бўлганлигини, шунингдек бир қанча жойларга саёҳат қилганлигини англаш мумкин.[10,Б.3]

Бу ҳақда тарихчи Б.Аҳмедов қуйидаги маълумотларни бериб ўтади: -"Отаси мавлоно Муҳаммад Дўст ўзига тинч ва нуфузли одамлар жумласидан бўлиб, шайбонийлардан Илборсхоннинг саройида хизмат қилган. Ўтамиш хожининг бобоси эса ўз вақтида шайбонийхонлардан Ёдгорхоннинг хизматида бўлган. Ёдгорхоннинг улуси Сирдарёнинг қуйи оқимида жойлашган бўлиб, хоннинг ўзи XV асрнинг 80-йилларида Шайбонийхон билан бўлган тунги тўқнашувда ҳалок бўлган. Ўтамиш хожининг ўзи ҳам Илборсхон саройида мушши (котиб) бўлиб ишлагани маълум."[11]

"Ўтамиш Ҳожи тарихи" китобида Дашти Қипчоқда ҳукмронлик қилган Жўжи авлодлари - Ботухон, Шайбон, Ўзбекхон, Ўрусхон, Тўхтамиш ва бошқалар ҳақида кўплаб қимматли маълумотлар келтирилган. Асар Ўтамиш Ҳожи ибн Муҳаммад Дўстий томонидан шайбонийлар сулоласига мансуб ҳукмдор Эш Султон буйруғига кўра ёзилган.[11] Ўтамиш Ҳожи бу даврда маълум бўлган тарихчилар орасида ўзининг ўтмиш тарихий жараёнларнинг билимдони сифатида кўрсата олган, қаердаки ўтмиш ҳақида бирор-бир баҳс ёки мунозарага сабаб бўладиган ҳолатларда албатта уни чақириб, маслаҳати ёки фикри сўралган. Шу сабабли шайбонийлар хонадонига мансуб бўлган Эш Султон ўзини ва аждодларини Жўжихонга бориб тақалишини, Жўжи ва унинг авлодларининг Дашти Қипчоқдаги ҳукмронлигидан бошлаб ўзи яшаб турган кунларгача бўлган тарихини энг билимдон тарихчилардан бири сифатида Ўтамиш Ҳожига топширади. Мазкур асарнинг ўзбек тилидаги нашрини амалга оширган тадқиқотчи Ф.Каримнинг таъкидлашича, Ўтамиш Ҳожи "асарни ёзишга киришганида Эш Султоннинг акаси Дўст Султоннинг [12] "Дафтари"ни истисно этганда, Ўтамиш Ҳожи қўл остида ёзма тарихий манбалар деярли бўлмаган. Шунинг учун у ўз асарини асосан ўзи йиғган оғзаки ривоятлар асосида ёзган".[10,Б.4] Ўтамиш Ҳожининг ўз асарини яратишда оғзаки ривоятлардан фойдаланганлигини академик Б.Аҳмедов ҳам таъкидлаб ўтган эди, асарнинг Олтин Ўрда ва Жўжи авлодлари ҳақидаги маълумотлари афсонавий ривоятларга асосланган бўлиб, Тўхтамишхон (1380-1395 йй) ҳақидаги воқеалар баёнида узилиб қолган.[13,Б.76-77]

Бевосита Ўтамиш Ҳожининг сўзларига эътибор қиладиган бўлсак, муаллифнинг ўзида шу мазмундаги таъкидлар учрашини кўриш мумкин. Бу ҳақда муаллиф шундай ёзади, - "... тилар эдимки, Чингизхон ўғлонларидан ул Дашт вилоятинда хон бўлгондин сўнг ким хон бўлди ва андин сўнг не ватга тегру на тартиб бирла кимлар хон бўла келдилар ва буларнинг орасинда не турлук уруш ва не турлук можаролар кечти - буларнинг барчасини камоҳақ билсам"[14].

Ўтамиш Ҳожининг бу сўзларидан кўриш мумкинки, муаллиф Дашти Қипчоқда мўғуллар ҳукмронлигининг ўрнатилишидан бошлаб то ўзи яшаб турган вақтгача бўлган даврларда кимлар хонлик тахтида ўтирганлиги, уларнинг давлат бошқаруви, давлатнинг ички ва ташқи сиёсий ҳаёти ва уларга боғлиқ жараёнлар, Жўжи авлодларининг ўзаро муносабатлари ва улар ўртасида кечган сиёсий курашлар тарихининг асл мазмуни ва моҳияти билан, ҳақиқатда қандай содир бўлган бўлса, шундайлигича билишга ва тасаввур қилишга ҳаракат қилади. Бироқ бунда етарли маълумотларнинг мавжуд эмаслиги, ахборотнинг етишмаслиги ва манбаларнинг йўқлиги ҳақида таъкидлаб ўтади. -"Таворихларки кўрдим, буларнинг бир озроқининг отлари битиклик эрди ва бас. Не иш бирла ва не кайфият бирла хон бўлгонлари мазкур эрмас эрди." [10,Б.6]

Шундай бир вазиятда муаррих ўз олдига қўйган мақсадга эришиш ва айни вақтда хон топширигини бажариш учун имконият излайди ва энг аввало юқорида айтилган масалалар бўйича тарихий жараёнларнинг билимдонлари бўлган ровийларга мурожаат қилишга мажбур бўлади. -"Чун манга доия ул эрдиким, буларнинг аҳволидин камоҳақ билсам, бу жиҳатдин ўтруким, фалон киши қари сўзни яхши билур тесалар, албатта андин бориб таҳқиқ ва тафтиш қилур эрдим ва ақл тарозусига мувозана қилиб, маъқулини хотиримда гизлаб, номаъқулни баргараф қилур эрдим". [10,Б.7] Муаллифнинг бу таъкидларидан кўриш мумкинки, у қўлга киритган ахборотларни синчиклаб ўрганган, мавжуд ахборот ва маълумотлар билан таҳлилий равишда таққослаб, маълумотларнинг тўғрилигига аниқлик киритган ва энг ишончли, энг сара деб ҳисоблаган маълумотларни асардаги воқеалар ва тарихий жараёнлар тафсилотларига киритган. Муаллифнинг юқорида келтирилган "таворихларки кўрдим..." жумласига эътибор қаратадиган бўлсак, унинг ихтиёрида маълум даражада ёзма тарихий манбалар ҳам мавжуд бўлган, бироқ уларда келтирилган маълумотлар ва уларнинг тафсилотлари муаллифнинг таъкидлашича, қониқарли даражада бўлмаган бўлиши мумкин. Ўтамиш Ҳожининг ўз асарига маълумотларнинг аксарият қисмини оғзика тарих асосида тўплаганлигини тарихчи Б.Аҳмедов ҳам таъкидлаб ўтган эди: - "Ўтамиш хожи ўтган замонлар ҳақида билимдон одамлардан сўраб-суриштириб кўп ривоятлар тўплаган ва тез фурсат ичида ўзи ҳам ривоятларни яхши билувчи киши сифатида танилган. Хулласи калом, Ўтамиш хожи ўзига керак бўлган ривоятларни кунт билан битта-битгалаб йиғиб, Дашти қипчоқ ва Қозоғистон тарихидан катта фактик материал тўплади. Лекин улардан фойдаланганда танқидий услубга амал қилди, ривоятларни бирма-бир ақл тарозисида тортиб, сўнг китобига киритди." [11] Тадқиқотчи И.А.Мустақимовнинг кўрсатишича, Ўтамиш Ҳожи асарни ёзишда Олтин ўрда тарихига оид ёзма манбалардан ҳам фойдаланган, фақатгина тахмин қилинишича, бу ёзма манбалар оғзаки ахборот ёки дostonлар, афсоналар ва ривоятлар бўлган бўлиши мумкин. [6,Б.50]

Айни вақтда муаллиф томонидан амалга оширилаётган тадқиқот объектининг мазмунидан келиб чиққан ҳолда тахмин қилиш мумкинки, оғзаки маълумотлар ёзма манбалардаги маълумотларни тўлдириш ва уларга аниқлик киритиш эҳтиёжи мавжуд бўлганлиги учун тўпланган бўлиши эҳтимолдан ҳоли эмас. Бироқ, шундай бўлсада, муаллиф ўзи тўплаган маълумотларнинг ишончли эканлигига даъво қилмайди, балки асосан оғзаки тарих, оғзаки маълумотларга асосланган асарининг хатолардан ҳоли эмаслигини ҳам таъкидлаб ўтади ва китобхонлардан бу ҳолатни инобатга олишларини сўрайди. -"Фараз бу муқаддимотдин ул турурким, бу нухани ҳақирдин ўқуғон ва эшитган азилардин ва улуғ-кичикдин, ёронлардан илтимос

улдурким, бу сўзлар, бу ҳикоятки, бу нусхада битилди, ҳеч дафтарда ва ҳеч таворихда йўқ турур. Барчасини эшитмак бирла битиб турурмен" [10,Б.8]

Шу ўринда тарих фанининг назарий масалалари борасида фанда бир қатор қарашларни илгари сурган таниқли тарихчи олим И.Ковальченконинг фикрларини келтириб ўтишни ўринли деб ҳисобладик, унинг таъкидлашича, манбанинг юзага келиши жараёнининг ўзи ахборотлашиш ва ахборотлаштириш жараёнидир. Манбанинг яратувчиси ёки тарихнавис манбани ёзиш жараёнида аниқ мақсадни қўяди ва бир қатор вазифаларни амалга оширади. Манба муаллифининг ўзи воқеликнинг бир қисмидир. Яхши ёки ёмон манбалар бўлмайди, булар тадқиқотчининг таҳлилга ёндашуви ва қўллаётган тадқиқот методларининг самарадорлигига боғлиқдир [15].

Ўтамиш Ҳожи ҳам ўз асарини қандай вазиятда ёзилганлигини, ундаги маълумотларга қанчалик ишонч билдирилиши ёки билдирилмаслигини, асарда келтирилган маълумотларни ўқиш ёки улардан фойдаланиш чоғида уларга танқидий ёндашиш лозимлигини қуйидаги сўзлар билан таъкидлаб ўтади: -" Машҳур турурким, қулоқ эшитган сўзнинг кўпраги ёлғон дерлар. Ногоҳ, агар хатоси ё ғалати воқеъ бўлмиш бўлса, ғалатни чиқариб хатосини рост қилсалар". [10,Б.8] Шу тариқа Ўтамиш Ҳожи ўз асарининг ёзилиши жараёнлари, асар учун маълумотларнинг тўпланиши ва уларнинг танқидий таҳлилининг амалга оширилиши ва асарга киритилиши, шунга қарамай аксарият маълумотларнинг оғзаки манбалардан олинганлигини сабаб, уларда ҳақиқатга нисбатан ривоятга мойиллик кучлилиги кабилар ҳақида таъкидлаб, асарини ўқиш ва ундан фойдаланиш жараёнида албатта танқидий ёндашув зарурлигини таъкидлаб ўтади.

4. Хулосалар:

Хулоса сифатида қуйидагиларни таъкидлаш ўринлидир:

- биринчидан, Ўтамиш Ҳожи ибн мавлоно Муҳаммад Дўстийнинг "Ўтамиш Ҳожи тарихи" ("Чингизнома") асари ўрта аср Шарқ тарихнавислиги анъаналарини ўзида акс эттиради;

- иккинчидан, "Ўтамиш Ҳожи тарихи" ("Чингизнома") асари Хоразм тарихнавислик мактабининг ноёб намуналаридан бири сифатида Хоразм тарихи ва Жўжи улуси тарихи ҳақида қимматли маълумотлар берувчи манба сифатида муҳим аҳамиятга эгадир.

- Учинчидан, Ўтамиш Ҳожи ўзи ёзган китобнинг аксарият маълумотлари, воқеалар тафсилотлари, тарихий жараёнларнинг талқини асосан оғзаки тарихга асосан яратилганлигини бир неча бор таъкидлаб ўтади [16,Б.69-73].

Замонавий тарих фани тушунчалари билан қарайдиган бўлсак, тадқиқот жараёнида келтирилган воқеалар ва уларнинг тафсилотлари манбалар асосида, далиллар билан мустаҳкамланган ҳолда илгари сурилиши, асослаб берилиши талаб этилади, акс ҳолда келтирилган маълумотлар ёки хулосалар илмий аҳамиятга эга бўлмаслиги мумкин. Бунда албатта барча даврларда бўлгани каби, манбалар ва уларда келтирилган маълумотлар, уларнинг ишончлигига муҳим аҳамиятга эга.

Иқтибослар/Сноски/References

[1] Абулғозий. Шажараи турк. -Т.: Чўлпон, 1992. -Б.11-12. (Abulg'oziy. Shazharai turk. -Т. : Cho'lpon, 1992. - В.11-12.)

[2] Alimova D., Ilhomov Z. Tarix fani metodologiyasi. -Т.: Navro'z, 2019. - Б.53-54.

[3] Муниров Қ. Хоразмда тарихнавислик (XVII-XIX ва XX аср бошлари). -Т.:

Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2002. -Б.4. (Munirov Q. Historiography in Khorezm (XVII-XIX and early 20th centuries). -Т.: Publishing House of Literature and Art named after Gafur Ghulam, 2002. -В.4.)

[4] Муҳаммад Ризо Мироб Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Асарлар. V, VI жилд. - Тошкент: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашр. 1980; Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳий. Зубдату-т-таворих. - Т.: Ўзбекистон, 2009. Шермуҳаммад Мунис. Муҳаммадризо Огаҳий. Фирдавс ул-иқбол. - Тошкент: Ўқитувчи, 2010; Муҳаммад Юсуф Баёний. Шажараи Хоразмшохий. -Т.: Мерос, 1991. (Muhammad Riza Mirab Ogahi, son of Erniyozbek. Works. Volume V, VI. -Tashkent: Literature and Art Publishing named after Gafur Gulom. 1980; Muhammad Riza Ogahi, son of Erniyazbek. Zubdatu-t-tavorix. - Т.: Uzbekistan, 2009. Shermuhammad Munis. Muhammadrizo Agahi. Firdavs ul-Iqbol. - Tashkent, 2010; Muhammad Yusuf Bayoniy. Shajarai Khorezmshahi. -Т.: Meros, 1991.)

[5] Воҳидов Ш. Мунис ва Огаҳий. "Фирдавс ул-иқбол". - Т.: Янги аср авлод, 2010. -Б.3(Vohidov Sh. Munis and Agahi. "Firdavs ul-iqbol". - Т., 2010. -В .3.)

[6]Мустакимов И.А. Арабографические нарративные источники по истории тюрко-татарских государств XV-XVIII вв. // Средневековые тюрко-татарские государства. Сборник статей. Выпуск 5: Вопросы источниковедения и историография истории средневековых тюрко-татарских государств. - Казань: Институт истории им. Ш.Марджани АН РТ, 2013. Стр.48-53. (Mustakimov I.A. Arabographic narrative sources on the history of the Turkic-Tatar states of the 15th - 18th centuries // Medieval Turkic-Tatar states. Digest of articles. Issue 5: Source studies and historiography of the history of medieval Turkic-Tatar states. - Kazan: Institute of History. S. Marjani, Academy of Sciences of the Republic of Tatarstan, 2013, pp. 48-53.)

[7] Утемиш -Хаджа б.маулан Мухаммед Достӣ.// ru.m.wikipedia.org.(Utemish - Hajj b.maulan Muhammad Dosti.// ru.m.wikipedia.org.)

[8] Утемиш Хаджи. Чингиз - наме. Факсимиле, перевод, транскрипция, примечания, исследования В.П.Юдина, комментарий и указатели М.Х.Абусейтовой. Алма-Ата. 1992. Қаранг: Аҳмедов Б. Ўтамиш ҳожи ва унинг "Чингизнома" асари ҳақида // e-tarix.uz. (Utemish Haji. Genghis - name. Facsimile, translation, transcription, notes, studies by V.P.Yudin, commentary and pointers by M.Kh. Abuseitova. Alma-Ata. 1992. See: Ahmedov B. About Hajj and his work "Chingiznoma" // e-tarix.uz.)

[9] "Ўзбекистон миллий энциклопедияси". Давлат илмий нашриёти, 2004, 204-б ("The National Encyclopedia of Uzbekistan". State Scientific Publishing House, 2004, p)

[10] Ўтамиш Ҳожи тарихи. (XVI асрга оид туркий тилда ёзилган тарихий манба). Ўтамиш Ҳожи ибн Муҳаммад Дўстий. - Тошкент: Ўзбекистон, 2009. -Б.3 (Past History of Hajj. (Sixteenth-Century Turkic Historical Source) Past Hajj ibn Muhammad Dusti. - Tashkent: "Uzbekistan", 2009. В.3)

[11] Аҳмедов Б. Ўтамиш ҳожи ва унинг "Чингизнома" асари ҳақида // e-tarix.uz (Ahmedov B. About Hajj and his work "Chingiznoma" // e-tarix.uz)

[12] Хоразмни бир йил - 1557-1558 йилларда идора қилган (He ruled Khorezm for one year - 1557-1558)

[13] Аҳмедов Б. Ўзбекистоннинг атоқли тарихшунос олимлари: (Био-библиографик маълумотнома). -Т.: Чўлпон, 2003. -Б.76-77. (Akhmedov B. Famous Uzbek historians: (Bio-bibliographic reference). -Т.: Chulpon, 2003. -В.76-77.)

[14] Камоҳақ - ҳақиқатда қандай бўлган бўлса. Қаранг: Ўтамиш Ҳожи тарихи.

(XVI асрга оид туркий тилда ёзилган тарихий манба). Ўтамиш Ҳожи ибн Муҳаммад Дўстий. - Тошкент: Ўзбекистон, 2009. -Б.6. (Incredible - as it really is. See Past Hajj History. (Sixteenth-Century Turkic Historical Source) Past Hajj ibn Muhammad Dusti. - Tashkent: Uzbekistan, 2009. -B.6.)

[15] Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. -М., Наука. 1987. (Kovalchenko I.D. Methods of historical research. -M., Science. 1987.)

[16] Илҳомов З. "Ўтамиш Хожи тарихи" - Хоразм тарихнавислик мактабининг ноёб ёдгорлиги. / "Ижтимоий гуманитар фанларнинг долзарб масалалари: ривожланиш истиқболлари" мавзусидаги халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. -Нукус, 2018. -Б.69-73. (Ilhomov Z. "The history of the ancient Hajj" is a unique monument of the Khorezmian technical school. / Materials of the international scientific-theoretical conference "Actual problems of social humanities: prospects of development". -Nukus, 2018. -B.69-73.)

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№2 (2020)

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000